

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ђуџић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

mart 1995.

Filologija, knjiga 22—23, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1994, 386 str.

1. Ovaj broj časopisa *Filologija* sadrži referate sa naučnog skupa koji je pod nazivom *Teorija i praksa izradbe jednojezičnih hrvatskih rječnika* održan u Zagrebu 18. i 19. novembra 1993. godine. Broj radova u časopisu (ima ih ukupno 47) pokazuje ne samo aktuelnost teme u hrvatskoj lingvistici nego i raznovrsnost problema koji prate izradu jednojezičnih rečnika. Neki od tih problema naznačeni su u nazivu sekcija u okviru kojih se odvijao rad skupa, a koje su u časopisu predstavljene u sedam poglavlja sa naslovima: *I Tipovi jednojezičnih rječnika*, *II Leksikografski postupci*, *III Variranje u jeziku*, *IV Leksikologija i leksikografija*, *V Leksikografija i gramatika*, *VI Leksikografski metajezik* i *VII Leksikografska metodologija*. Navedeni naslovi upućuju na više aspekata koji se moraju imati u vidu pri izradi jednojezičnih rečnika. Oni se tiču ne samo praktičnih metodoloških i drugih pitanja (tipovi rečnika, leksikografski postupci, variranje u jeziku, leksikografska metodologija), nego se u njima ističe značaj povezivanja leksikografske prakse sa teorijom (leksikologija i leksikografija, leksikografski metajezik) kao i povezanost leksičkog sistema sa drugim jezičkim sistemima (leksikografija i gramatika).

2. Pre nego što predstavimo sadržaj *Filologije* povukli bismo najopštije paralele između sadržaja ovog i sadržaja sličnog zbornika koji je pod naslovom *Leksičko-semantički sistem srpskohrvatskog jezika* iste, 1994. god. izašao u Beogradu. Ovaj drugi predstavlja radove sa Naučnog sastanka slavista u Vukove dane održanog u Beogradu od 15--20. septembra 1992. god. (isp. prikaz ovog autora u časopisu *Književnost i jezik* 3--4, 1994, 112--116). Istaknućemo samo dva momenta: 1) iako su ciljevi skupova održanih u Beogradu i Zagrebu bili različiti (što je iz tematske naslovljenosti očigledno), sadržaj većine radova u zbornicima upućuje na iste ili slične probleme koji se tiču opštih leksikografsko-leksikoloških pitanja a ne samo pitanja pojedinačnih jezika; 2) zbornici pokazuju da se tradicija naučnih skupova o leksikografiji i leksikologiji, ustanovljena 1980. god. (skupovi su održani 1980, 1983, 1986. i 1989, isp. *Filologija*, 20--21), nastavlja na obe strane --- srpskoj i hrvatskoj. Kao rezultat toga na obe strane, a na korist nauke o jeziku, u 1994. god. imamo dve vredne publikacije.

3. Obimni sadržaj časopisa *Filologija* teško je u svim najbitnijim elementima predstaviti u prikazu ovog tipa. Imajući u vidu da zainteresovani u Srbiji

neće imati časopis na raspolaganju, bar ne za izvesno vreme, odlučili smo se da sve radove ukratko predstavimo ili po navedenim poglavljima ili po tematskoj povezanosti. Neke ćemo po ličnom izboru predstaviti sa više pojedinosti.

3.1. Originalnim naučnim radovima u časopisu prethode tri prigodna teksta (11—16): akademika Rudolfa Filipovića, akademika Milana Moguš a i akademika Božidara Finke, kao i pregledni članak akademika Rudolfa Filipovića (17—27). U navedenim tekstovima ističe se aktuelnost rešavanja problema oko izrade jednojezičnih rečnika hrvatskog jezika. Razloge za nedovoljan broj ovakvih rečnika, i pored bogate tradicije dvojezične leksikografije, M. Moguš vidi u neobavljenom poslu otprije kad su hrvatski leksikografi (i lingvisti uopšte) zbog pritiska politike „bili... u neku ruku ilegalci u vlastitom jeziku“ (13), dok R. Filipović u preglednom članku kao razloge navodi nedostatak zajedničke koncepcije u izradi ovakvih rečnika kao i neorganizovanje sistematskog proučavanja pojedinačnih leksikografskih problema.

3.2.1. Poglavlje *Tipovi jednojezičnih rječnika* sadrži 11 radova u kojima su predstavljeni mnogi problemi i ponuđena zanimljiva rešenja i modeli u izradi različitih tipova jednojezičnih rečnika. Kao primarni zadatak hrvatske jednojezične leksikografije u većini radova je istaknuta izrada različitih normativnih rečnika: jednotomnih normativnih rečnika standardnog jezika, pravopisnih, akcenatskih, frazeoloških i terminoloških. U radu *Dva specifična problema pri izradi hrvatskih jednojezičnih rječnika* (29—34) Dalibor Brozović ukazuje na to da je za ustanovljenje standardno-jezičke norme danas u Hrvatskoj najvažnije na odgovarajući način rešiti pitanje diferencijalnosti između hrvatskog i srpskog jezika (leksikona) kao i problem uticaja regionalnih i dijalekatskih govora na jezički standard. Rešavanje prvog pitanja, po Brozoviću, dodatno komplikuju društveno-politički izvanjezički faktori, pa se u njegovoj preforsiranosti ide u krajnosti koje zamagljuju stvarne odnose i iskrivljuju jezičke činjenice. Međutim, i sam Brozović ide u krajnost jer istaknuti problem diferencijalnosti postavlja i razmatra sa stanovišta aktuelne politike u Hrvatskoj zanemarujući jezičke činjenice i pokazujući neprimerenu netrpeljivost prema svemu što je srpsko u jeziku. Tako se, po njemu, uklanjanje leksike srpskog jezika iz hrvatskog često neopravdano doživljava kao nasilje nad jezikom kod onih korisnika koji leksiku ovog tipa imaju još u aktivnoj upotrebi. On ovo uklanjanje obrazlaže kao potrebu obnavljanja kontinuiteta „hrvatske jezične tradicije“ i uklanjanja „p o s l j e d i c e n a s i l j a (prored D. Brozovića), nasilja kojemu su bili izvrgnuti djedovi i očevi onih koji danas govore o tobožnjem nasilju“ (31—32). Pitanje uticaja regionalnih i dijalekatskih govora na jezički standard po svojoj složenosti, po D. Brozoviću, zahteva stručni i naučni pristup, tim pre što se u novije vreme aktuelizuje i uticajem jezika doseljenika (naročito onih iz BiH) (isp. nap. 14, str. 34). Izradu normativnih rečnika hrvatskog jezičkog standarda D. Brozović vidi i kao način rešavanja navedenih problema.

Izrade pravopisnih i akcenatskih rečnika preporučuju se kao načini ustanovljenja norme hrvatskog jezika. Neka rešenja iz ovog domena daju se u radovima: Maje Cvitaš *Problemi pravopisnog rječnika* (35—45), Irene Šerakowe *Koncepcija novog pravopisnog rječnika gornjolužičkoga jezika* (101—103), Stje-

pana Vukušića *Posebnosti akcentološkog rječnika* (105—108) i *Izvori naglasnih kolebanja u novijim rječnicima hrvatskog jezika* (229—234) Ivana Zoričića.

3.2.2. Frazeološki i terminološki rečnici su neophodni jednojezičnoj leksikografiji a neki problemi u izradi ovih rečnika predstavljeni su u radovima: *Izradba frazeoloških rječnika djela slavonskih pisaca 18. stoljeća* (51—58) Ljiljane Kolenić (u radu se definiše frazema i određuju parametri njenog identifikovanja, izdvajanja), *Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika* (161—168) Antice Menac, *Frazeologija u rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (175—183) Nade Vajs i Vesne Zečević i *Struktura rječničkog članka u terminološkim rječnicima* (87—90) Milice Mihaljević. Problem strukture rečničkog članka predstavljen je i u radu *Struktura rječničkog članka u rječnicima izvornih čakavskih govora* (185—191) Sanje Vulić.

3.2.3. Rečnički korpus jednog jezika ili delovi tog korpusa mogu biti predstavljeni u različitim tipovima rečnika, a neki od tipova dati su u radovima: *Teorijske i metodološke osnove rječnika pjesničkog jezika hrvatskog srednjovjekovlja* (59—67) Nikice Kolumbić (u radu je predstavljen model računarske obrade korpusa književnih dela primenjiv za različito sistemsko predstavljanje jezičkih pojava), *Srokovni rječnik hrvatskoga jezika* (81—86) — Mate Maras, *Hrvatski poredbeni rječnik* (91—94) — Mirko Peti (uporedni rečnik štokavskih, kajkavskih i čakavskih idioma u istorijskom i kulturološkom preseku), *Prolegomena za rječnik govora Montemitra* (95—99) — Agostina Piccoli (rečnik govora Hrvata u italijanskoj dijaspori).

3.2.4. Izrada dobrog jednojezičnog normativnog rečnika, bez obzira na specifičnosti pojedinih jezika i pojedinačnih leksikografskih problema, može se ostvariti primenom uzornog modela ostvarenog u svetskoj leksikografiji. Takav jedan uspešan model predstavljen je u radu: *Francuski Petit Robert — mogućí uzor jednojezičnog rječnika* (47—50) Željka Klaića. Model predstavljenog rečnika (podaci o Rečniku: nap. 6, str. 48) karakteriše **deskriptivno, istorijsko i analoško predstavljanje** leksičkog inventara (istakla S. Ristić, i dalje u tekstu). Prosečni članak u rečniku ovog tipa sadrži 13 glavnih i mnogo više drugih informacija o semantičkim, pragmatičkim, sintaksičkim, normativnim i dr. karakteristikama jedinica.

3.2.5. Nekim pitanjima u vezi sa odnosom tipa rečnika i njihovih korisnika bavi se Barbara Kunzmann-Müller u radu *Jednojezični rječnik i nenativni govornik* (69—79). Jednojezični rečnici namenjeni izvornim govornicima često su neophodni priručnici i neizvornim (nenativnim) govornicima koji u njima traže semantičke, komunikativno-pragmatičke i gramatičke informacije. Imajući u vidu ovakve zahteve korisnika, po autorkinom zapažanju, leksikografi i leksikolozi poslednjih deset godina tragaju za novim tipom jednojezičnog rečnika koji bi bio namenjen nenativnim korisnicima.

3.3. U odeljku *Leksikografski postupci* dato je 9 radova (tri su već pomenuta, isp. t. 3.2.2.). Leksikografskim postupcima kao svojevrsnom fenomenu u oblasti leksikografije bavi se Branka Tafra u radu sa istim naslovom (109—117). Problemi obrade onima u jednojezičnim rečnicima predstavljeni su u ra-

dovima: *Antroponimi u općem rječniku* (119—126) — Živko Bjelanović, *Ornitomijaska građa u općim, dijalekatskim i etimologijskim jednojezičnim rječnicima* (127—142) — Goran Filipi, *Onimijaska komponenta jednojezičnog rječnika* (169—174) — Zrnka Meštrović. Zanimljiv pristup obradi nepromjenljivih vrsta reči dat je u radu *Leksikografska obrada nepromjenljivih vrsta reči* (155—159) — Lana Hudeček. Autorka po uzorima rešenja iz nekih stranih rečnika predlaže način obrade jedinica prelaznih vrsta (međukategorija): predlozi — prilozii, prilozii — veznici, čestice — veznici i zamenice — veznici.

3.4. Poglavlje *Variranje u jeziku* sadrži 7 radova (jedan rad je predstavljen u prethodnom izlaganju, isp. t. 3.2.1.) koji se bave nekim problemima raslojenosti u rečniku savremenog hrvatskog jezika: dijalektizmima, regionalizmima, posuđenicama, neologizmima, tabuiranim jedinicama i sl. Problem funkcionalne raslojenosti leksikona — teritorijalne, socijalne i individualne na opštem planu predstavljen je u radu *Jezična raslojenost* (193—199) Stjepana Babića. Ističući značaj upotrebe kvalifikatora u rečniku kao i utvrđivanje kriterijuma za izbor jedinica iz pojedinih slojeva za rečnik standardnog jezika autor daje spisak kvalifikatora i njihove tipove (gramatički, etimološki, značenjski, područni i stilski). U radu *Formule za tabuiranje u hrvatskom jeziku* (201—204) Vladimir Anić ističe specifičnost ovog leksičkog sloja. Prisustvo dijalektizama i regionalizama u postojećim rečnicima hrvatskog jezika kao i neujednačenost u načinu njihove prezentacije razmatrano je u radovima: *Čakavizmi u savremenoj leksikografiji* (205—209) — Snježana Hozjan, *Regionalizmi i korisnik rječnika* (211—216) — Dora Maček. Rešavanje nekih pitanja upotrebe stranih reči u rečniku domaćeg jezika dato je u radovima: *Mjesto posuđenica u jednojezičnim rječnicima* (217—224) Vesne Muhvić-Dimanovski i *O nekim anglicizmima i pseudoanglicizmima u rječnicima hrvatskoga književnog jezika* (225—228) Lelije Sočanac.

3.5.1. Neki leksikološki aspekti leksikografskih problema predstavljeni su u 6 radova četvrtog poglavlja *Leksikologija i leksikografija*. Po teorijskoj zasnovanosti i aktuelnosti problema kao opštih leksikografsko-leksikoloških fenomena ističu se dva rada: *Leksikologija i leksikografija* (235—244) Maje Bratinić i *Semantičke i leksikografske definicije* (275—280) Milene Žic-Fuchs. M. Bratinić predstavlja odnos između leksikologije i leksikografije kao i odnos ovih dviju disciplina prema drugim lingvističkim disciplinama. Leksikologija nije teorijska disciplina komplementarna praktičnom leksikografskom radu, tim pre što se u drugoj polovini ovog veka sve jasnije izdvaja **teorija leksikografije (metaleksikografija)** takode, kao samostalna lingvistička disciplina. Program ove discipline, po autorki, predstavljen je u Međunarodnoj enciklopediji leksikografije, objavljenoj u tri toma od 1989—1991. god. (program enciklopedije i bibliografski podaci dati su na str. 242—243). M. Žic-Fuchs predstavlja načela na kojima se zasnivaju **kognitivno-semantičke definicije**, s posebnim osvrtom na ključni pojam **prototipa** i njegovu važnost za one elemente znanja o svetu koji bi trebali biti okosnica leksikografskih definicija. Na osnovu nekih rešenja iz savremene engleske leksikografije (Colinsov Cobuildov engleski rečnik izdat 1987., podaci o rečniku na str. 278) autorka predlaže definicije primjenjive u jednojezičnom rečniku hrvatskog jezika.

3.5.2. Ostali radovi iz ovog poglavlja bave se konkretnim leksikološko-leksikografskim problemima u vezi sa hrvatskim jezikom. Tako se nekim konotativnim aspektima značenja i načinom njihovog predstavljanja u rečnicima hrvatskog jezika bave tri rada: *O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija* (245—252) — Maslina Ljubičić, *Kulturne i povijesne komponente značenja riječi* (253—257) — Anja Nikolić-Hoyt i *Boje u starijoj hrvatskoj frazeologiji i leksikografiji* (259—267) — Diana Stolac. U radu *Antonimija u strukturi jednojezičnih rječnika* (269—274) Ljiljana Šarić na osnovu načina predstavljanja antonimije u više hrvatskih rečnika ustanovljava kriterijume za prepoznavanje antonimijskog odnosa i doslednu upotrebu antonima u rečničkom članku.

3.6. Povezanost leksičkog i gramatičkog sistema razmatrana je u 6 radova poglavlja *Leksikografija i gramatika*. Isti naslov ima rad Radoslava Katičića (281—286), po kome se načela anomalije i analogije jezičkih pojava, uočena još u antičkoj teoriji, moraju na adekvatan način predstaviti i u leksikografiji. Kao uzornu u navedenom smislu autor ističe leksikografiju sovjetskog razdoblja u kojoj se u većini slučajeva rečniku pridodaje sažeta gramatika, a uz odrednice su date upućenice na relevantne gramatičke karakteristike. Funkcionalniji mogući način predstavljanja povezanosti ova dva sistema dat je u radu *Gramatički modeli u rječnicima — rječnik u gramatičkim modelima* (287—296) — Mario Brdar. Autor predlaže model leksičko-gramatičkog opisa jezika koji bi poslužio za izradu različitih tipova rečnika-priručnika. Ovaj, za sada, teorijski konstrukt zasnovan na gramatičkim i leksikološkim principima sa strukturom leksikona imao bi minimum gramatičkih objašnjenja i bio bi svojevrsan gramatički tezaurus, baza za različita jezička (a najviše gramatička) istraživanja. Ovakav projekat bio bi i kognitivno opravdan, jer bi njegov model bio blizak mentalnom leksikonu, kognitivno-jezičkoj sposobnosti uopšte. Isti stav o komplementarnosti gramatike i rečnika iznet je u radu *Rječnik i gramatika* (297—302) — Miro Kačić u kome su određeni minimalni elementi gramatičkog opisa za jednotomni rečnik hrvatskog jezika. Slični elementi sadržani u kriterijumima za dosledni gramatički opis u rečnicima dati su u radu *Gramatički podaci u jednojezičnom rječniku* (313—322) — Marija Znika. Predstavljanje konkretnih gramatičkih kategorija u rečnicima dati su u radovima: *Leksikografska relevantnost glagolskih kategorija* (303—306) — Adela Ptičar i *Prijedložni izraz kao gramatička i leksikografska jedinica* (307—311) — Vanja Švačko.

3.7.1. Poglavlje *Leksikografski metajezik* sadrži 3 rada značajna po tome što se bave temom koja se u najnovijoj teoriji leksikografije javlja kao primarna i ključna za mnoge probleme u izradi rečnika a naročito za probleme leksikografskih definicija. U radu sa istim naslovom (323—333) autorka Nada Vajs postavlja i razrešava više teorijski važnih pitanja iz domena naslovljene teme. Ona predstavlja izradu rečnika kao **tehniku metajezickog diskursa**, pri čemu sve ono što se u rečniku nalazi desno od odrednice čini **leksikografski metajezik**. Najbitniji elementi tog jezika, po autorki, su: naznake upotrebne vrednosti, navođenje neustaljenih i ustaljenih sintagmatskih veza (lokucija i izričaja), način rešavanja polisemije (istorijski plan, plan učestalosti i logički plan). Centralno

pitanje rečničkog metajezičkog diskursa i leksikografskog metajezika vezano je za semantičku analizu **leksičke jedinice** čiji se rezultati pokazuju u definiciji. To je **semantika** koja objedinjava sintaksu (virtualno i stvarno povezivanje znakova), semantiku (odnos znaka i označenog), pragmatiku (odnos znaka i korisnika) i normu. Po takvoj semantici razlikuje se jezička od enciklopedijske definicije (razlike su i u tome što su definicije prvog tipa stereotipne i relativno stabilne, a ove druge su podložne reviziji i promenama). U vezi sa osobenostima leksikografskog metajezika javlja se i pitanje **šta je objekat opisivanja u rečniku**. Po autorki radi se **o opisu jednog modela upotreba ili diskursa** (koji je nužno heterogen) a ne **o opisu modela jezika**. Tako se vrednost jednog rečnika zasniva na reprezentativnosti korpusa i na kvalitetu njegove metajezičke obrade.

3.7.2. Kvalitet leksikografskog metajezika postiže se i tipiziranjem definicija. Nekim pitanjima u vezi sa ovim problemom bave se dva rada iz ovog poglavlja. U radu *Jezične osobitosti i leksikografske definicije* (335—350) autor Boris Pritchard pokazuje da se tipovi definicija mogu identifikovati i na osnovu učestalosti određenih reči u njihovom vokabularu. Valentin Putanec u radu *Sigliranje identičnih definicijskih formula u jednojezičnoj leksikografiji* (351—353) razmatra mogućnost zamene učestalih reči ili delova definicije nekim znakom (u leksikografskoj tradiciji tako upotrebljen znak se zove sigla). Sigliranje je inače do sada bio uobičajen postupak, ali izvan glavnog teksta definicije.

3.8. Neki metodološki aspekti i primena računara u izradi rečnika predstavljeni su u 3 rada poglavlja *Leksikografska metodologija*. To su radovi: *Od konkordancije do rječnika* (355—366) — Gerhard Neweklowsky, *O metodama izrade toponimijskih rječnika* (367—373) — Dunja Brozović-Rončević i *Metodologija izrade terminoloških rječnika* (375—386) — Milica Gačić.

4. Časopis *Filologija* nastao povodom rešavanja nekih aktuelnih pitanja hrvatske leksikografije svojim sadržajem prevazilazi programsku opredeljenja i koncepcije jednog jezika. Osim navedenih delova koji su politički intonirani i koji, prema našem mišljenju, nisu primereni profilu publikacije, sve drugo iz ovog časopisa preporučujemo onima koji se bave leksikografijom, leksikologijom i srodnim lingvističkim disciplinama. Vrednost časopisa čini i bibliografija iz navedenih oblasti sa informacijama o najnovijim evropskim, američkim i ruskim publikacijama.

Beograd

Stana Ristić